

ЯГО НАЗЫВАЛІ “БЕЛАРУСКІМ АНДЭРСАНАМ”

(17 студзеня 2014 года –110-годзе А.Якімовіча)

Полымя 2014. № 4 С. 128-138.

Мала каму з прадстаўнікоў сярэдняга і маладога пакалення нашай краіны вядома, што аднаго з заснавальнікаў і класіка беларускай дзіцячай літаратуры, заслужанага дзеяча культуры Беларусі, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Беларусі Алеся Якімовіча пры яго жыцці называлі “беларускім Андэрсанам” і параўноўвалі яго з сусветна вядомым дацкім казачнікам Хансам Крысціянам Андэрсанам.

Творы Алеся Якімовіча перакладзены на англійскую, армянскую, грузінскую, казахскую, кіргізскую, латышскую, літоўскую, малдаўскую, польскую, украінскую, эстонскую, яўрэйскую мовы, не гаворачы ўжо аб рускай. Яны былі вядомы ўсёй савецкай краіне, сталі здабыткам шматнацыянальнай літаратуры для дзяцей і юнацтва. “Немагчыма сабе ўявіць нашу ўсесаюзную дзіцячую і юнацкую літаратуру без кніг...беларуса Алеся Якімовіча”, - сказаў аб ім Сяргей Міхалкоў.

Менавіта такой вышыні дасягнуў хлопчык з вёскі Чурылава Ігуменскага павета Мінскай губерні (цяпер Уздзенскага раёна Мінскай вобласці). Уздзеншчына дала беларускай літаратуры Паўлюка Труса, Кандрата Крапіву, Пятра Глебку, Антона Бялевіча, Алеся Пальчэўскага, Лідзію Арабей, Васіля Шырко. Між іншым, многія чытачы называлі Паўлюка Труса “беларускім Ясеніным”, а Кандрата Крапіву – “беларускім Крыловым”. Пачэснае месца сярод гэтай кагорты таленавітых пісьменнікаў займае і Алесь Якімовіч.

...Малому Алесю яшчэ не споўнілася і сямі год, а ён ужо пачаў сваё працоўнае жыццё. Хлопчык дапамагаў бацькам – бедным сялянам па гаспадарцы. Хоць радасцей у дзяцінстве Алесь бачыў мала, яму ўсё-такі пашанцавала. У вёсцы пабудавалі школу. Закончыўшы яе, хлопчык стаў прызнаным грамадзем. Па просьбе салдат пісаў лісты, чытаў мужыкам газеты. Хлопцу ішоў толькі 14-ы год, а яго ўжо прызначылі сакратаром сельсавета.

Праз шмат год у сваёй “Аўтабіяграфіі” Аляксандр Іванавіч Якімовіч напіша:

“Першую ў гісторыі вёскі школу будавалі, калі мне было гадоў восем...

У той год я быў самы пастушок. Ды і дома – памочнік. Але нам, малым, вельмі цікава было гуляць каля школы. Там былі кучы трэсак, стружак, горы бяргвення, дошак. У высокім падмурку былі прадушыны для вентыляцыі. Калі наслалі падлогу, мы лазілі ў гэтыя прадушыны, хаваліся.

Увосень прыехаў настаўнік, і я пайшоў у школу.

Вучыўся я, відаць, нядрэнна. Настаўнік рэдка калі біў мяне лапаю або ставіў на палях на жарству, што зараблялі дурасліўцы траха не кожны

дзень. Праз гадоў два я ўжо лепш чытаў і пісаў за бацьку. І гэта яго вельмі дзівіла. Ён хваліўся мною дзе толькі мог: “Мой Алесь, - казаў, - піша так шывка, як Скварцоў”. Скварцоў – гэта валасны пісар. Настаўнік раіў бацьку аддаць мяне ў настаўніцкую семінарыю, як скончу сваю земскую школу, а поп – настаўнік закона божага – матаў галавой: “Не, толькі ў духоўную семінарыю...”. Бацьку ж хацелася, каб я стаў пісарам, бо вучыць у семінарыях - грошы патрэбны...

Сталася так, як нам хацелася: у кастрычніку (1917 года – Э.І.) перамаглі бальшавікі. Мы скінулі з пасады сельскага старасту і выбралі сваю савецкую ўладу. Новую ўладу ўзначаліў дзядзька Сцяпан – непісьменны бядняк. Я пачаў яму памагаць, хоць мне ішоў толькі чатырнаццаты год. Фактычна я веў сакратарскія справы...”¹

Калі Ігуменшчыну акупіравалі польскія войскі, Алесь вучыўся ў Вышэйшым пачатковым вучылішчы ў Уздзе, пасля сканчэння якога ў 1921 годзе вучыўся на двухмесячных настаўніцкіх курсах.

Ва ўспамінах А.Якімовіча ёсць такія радкі:

“Я ў гэтыя неспакойныя гады вучыўся ў Вышэйшым пачатковым вучылішчы ў мястэчку Узда. Разам са мною вучыліся Паўлюк Трус і Пятро Глебка. Апрача патрэбных прадметаў вучылі нямецкую і польскую мовы. Толькі пра сваю беларускую ніхто нічога нам не казаў...”

Улетку я наймаўся пасвіць свіней. Гэта быў дагавор з бацькам. Ён не хацеў, каб я вучыўся. Пры акупацыях за навучанне мы плацілі. Ды і карміць мяне трэба было. Я паабяцаў, што буду сам на сябе зарабляць. І зарабляў. Усё лета харчаваўся ў людзей па чарзе. А ўвосень збіраў ссыпшчыну: гарцы збожжа за работу. Нудная гэта была работа для падлетка. Дзень здаваўся годам. Сто разоў, бывала, мераеш цень, пакуль дачакаешся вечара. Ні ў кога, мусіць не бывае такіх доўгіх дзён, як у свінапаса!

Улетку 1921 года пры вучылішчы былі арганізаваны двухмесячныя настаўніцкія курсы. Я пакінуў свіней і паступіў на курсы. Выкладалі на іх беларускія настаўнікі з Мінска. З гарачым сэрцам рабілі яны сваю справу. Іхні энтузіязм і запал захапілі і мяне. Я адчуў сябе новым чалавека. А колькі цярэў я і мае сябры па школе – пачатковай і вышэйпачатковай – за “дзэравеншчыну”. Значыць, не дзэравеншчына жыла ў нас так моцна, а родная мова і свае нацыянальныя звычкі! Настаўніак па беларускай літаратуры Мялешка так хораша і цікава расказваў нам пра Францішка Багушэвіча, Янку Купалу. Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, так артыстычна чытаў іх творы, што мы толькі раты разяўлялі, дзівячыся.

Такія цудоўныя скарбы мае наша літаратура, а іх ад нас хавалі...”²

У 1921-1926 гадах Алесь Якімовіч вучыўся ў Беларускаім педагагічным тэхнікуме. Менавіта ў той час фарміраваліся яго светапогляд і талент. Разам з ім займаліся Паўлюк Трус, Пятро Глебка, Андрэй Александровіч, а

---

¹ Якімовіч А. Аўтабіяграфія //Якімовіч А. Збор твораў у трох тамах. Том трэці. – Мінск -1980- С.464-466

² Там сама, с.467

методыку беларускай мовы выкладаў сам Якуб Колас, які вельмі клапаціліва ставіўся да пісьменнікаў-пачаткоўцаў.

“Колас – мой настаўнік... Менавіта дзякуючы яму я стаў паэтам, а потым празаікам”, - успамінаў Алесь Іванавіч.

У 1923 годзе Якімовіч стаў членам літаратурнай арганізацыі “Маладняк”.

Сёння такое цяжка ўявіць! У 1924 годзе гэтага ініцыятыўнага, здольнага паэта-маладнякоўца, студэнта III курса Белпедтэхнікума прызначылі адказным сакратаром новага часопіса для школьнікаў “Беларускі піянер”, які якраз тады ствараўся па ініцыятыве ЦК ЛКСМБ і Народнага камісарыята асветы БССР.

Рэдактарам гэтага часопіса прызначылі выпускніка Вышэйшага літаратурна-мастацкага інстытута імя В.Брусавы Уладзіміра Дубоўку.

Пасля выхаду ў канцы снежня 1924 года першага нумара “Беларускага піянера” У.Дубоўка быў адкліканы ў Маскву на пасадку адказнага сакратара пастпрэдства БССР пры Урадзе СССР, і 20-гадовы А.Якімовіч стаў рэдактарам гэтага часопіса. Было вельмі цяжка, таму што не хапала вопыту і ведаў. І тады юнаку-рэдактару, апрача вучобы, вельмі шмат часу прыйшлося заняцца самаадукацыяй.

У справе выдання “Беларускага піянера” Алесю Іванавічу вельмі дапамог Якуб Колас. Праз шмат год Якімовіч нагадваў:

“Я часта гаварыў з ім пра дзіцячы часопіс, раіўся, ён прыносіў мне свае творы для дзяцей. У Коласа я вучыўся пісаць проста, даходліва, без мудрагельства”.

Сярод тых, хто дапамагаў А.Якімовічу у рабоце рэдактара, былі Я.Купала, Зм.Бядуля, Я.Журба, К.Буйло. Сакрэт папулярнасці новага дзіцячага часопіса састаяў у тым, што ў “Беларускі м піянеры” актыўна друкаваліся таленавітыя паэты-маладнякоўцы: М.Чарот, П.Трус, А.Александровіч, П.Глебка, В.Маракоў, Ю.Таўбін, С.Шушкевіч.

Мала каму вядома, што шукаючы аўтараў для дзіцячага часопіса, дакладней, тых, хто мог пастаянна супрацоўнічаць з “Беларускім піянерам”, Алесь Якімовіч “адкрыў” талент класіка беларускай дзіцячай літаратуры Янкі Маўра. Менавіта абодва гэтыя пісьменнікі прыйшлі ў літаратуру амаль адначасов і сталі першымі ў Беларусі пісьменнікамі, якія ўсю сваю творчасць прысвяцілі дзецям.

Само паветра ў Белпедтэхнікуме было напоена паэзіяй. Не дзіўна, што з вершаў пачынаў свой шлях у беларускую літаратуру і А.Якімовіч. Першы свой твор – верш “Вясна” ён убачыў надрукаваным у 1923 годзе, у першым нумары часопіса “Маладняк”, а першае апавяданне для дзяцей – у 1924 годзе ў першым нумары часопіса “Беларускі піянер”. То быў час станаўлення дзіцячай літаратуры, час творчых пошукаў. Разам з Якубам Коласам, Янкам Маўрам, Змітраком Бядуляй малады пісьменнік стаяў ля вытокаў беларускай дзіцячай літаратуры.

Першы паэтычны зборнік зборнік А.Якімовіча “Вершы” выйшаў у 1925 годзе. Ацэньваючы гэту кнігу з пазіцыі сённяшняга дня, трэба

адзначыць, што яна ўслаўляла шчаслівае жыццё савецкай дзетвары, у ёй пафасна апяваўся піянерскі рух. Сапраўды, шчаслівым жыццё савецкай дзетвары можна было назваць толькі ўмоўна, з вялікай нацяжкай, калі гаварыць аб пераважнай большасці гэтай дзетвары, а не аб дзецях членаў і кандыдатаў у члены Палітбюро УКП(б).

Асабліва мажорная інтанацыя гучала ў вершах “Шагай жа дружна, піянер”, “Песня піянераў”, “Лагерная”. “Мы”. У пераважнай большасці твораў гэтага зборніка было яшчэ шмат абстрактнага, дэкларацыйнага.

Тады ж у 1925 годзе з’явілася і яго першая кніжка для дзяцей пад назвай “Гул бубна”. У гэтай кніжцы, таксама як у вершах, песнях, нарысах, мастацкіх замалёўках галоўнай была піянерская тэма.

У 1927 годзе (а не ў 1926-м, як к памылкова адзначаецца ў шэрагу выданняў – Э.І.) Алесь Якімовіч быў залічаны на другі курс завочнага аддзялення літаратурна-лінгвістычнага аддзялення Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Яму прыйшлося сур’ёзна заняцца вучобай. З 1929 года часопіс “Беларускі піянер” быў перайменаваны ў “Іскры Ільіча”.

Некаторых чытачоў цікавіць адказ на пытанні:

“Чым займаўся Алесь Якімовіч у 1930-я гады? Хто выхоўваў яго літаратурныя густы?

Паспрабуем адказаць на гэтыя пытанні словамі самога Алеся Іванавіча:

“Я так прывык да нагузак, што пасля ўніверсітэта (ён закончыў БДУ у 1930 годзе – Э.І.) нейкі час сумяшчаў аж тры пасады: рэдактара часопіса “Іскры Ільіча” . сакратара педагагічнага часопіа “Асвета” і выкладчыка беларускай мовы і літаратуры ў вячэрнім тэхнікуме агнятрывалага будаўніцтва. Мяне цікавіла педагагічная праца, і я нават ледзь не быў “з’агітаваны” стаць выкладчыкам універсітэта. Тады, вядома, мне прыйшлося б пакінуць рэдакцыйную работу. якая для мяне стала асноўнай, прывычнай. Сувязей з педагогікай я ўсё ж не страціў і да апошняга часу: з 1932 года перавыдаецца складзены мною падручнік для 2 класа “Роднае слова”.

У дадатак да пералічаных нагузак я напісаў аповесць “Перамога”, якая на закрытым рэспубліканскім конкурсе атрымала другую прэмію. Членам журы быў Якуб Колас. Ён вельмі добразычліва адгукнуўся аб маёй першай аповесці. Яго рэцэнзію, напісанную ад рукі (журы перадало мне на памяць) я хаваў да самай вайны. Коласа я паважаў, як і ўсе мы, маладзейшыя...

Выхоўвалі мае літаратурныя густы і іншыя старэйшыя пісьменнікі, асабліва Янка Купала. Помню, трапіўшы ў горад, дзе ўсё было не так. як дома, я не мог без хвалявання чытаць яго верш “Я ад вас далёка”. Вершы і паэмы Янкі Купалы пра стаю вёску зрабілі на мяне незвычайнае ўражанне. Я ж сам добра ведаў жыццё, якое з такой сілаю апісаў Янка Купала...

Са Змітраком Бядулем адносіны у нас былі чыста сяброўскія. Яго прастата, шчырасць ва ўсім падабалася нам, і ўжо з першай ці другой сустрэчы мы гаварылі з ім, як роўны з роўным. Бядуля надрукаваў у газеце “Савецкая Беларусь” першае маё апавяданне...

Найбольш блізка з самага першага знаёмства я сышоўся з Янкам Маўрам. Хоць гады ў нас былі не роўныя (Маўр быў старэй Якімовіча на 21 год –Э.І.). але справы агульныя.. Добры ўплыў на маладых пісьменнікаў рабілі Кандрат Крапіва, Кузьма Чорны, Міхась Лынькоў, Таленавітыя мастакі слова. яны былі для нас узорам чэсных людзей, шчырых сяброў”¹.

Многія крытыкі і літаратуразнаўцы лічаць А.Якімовіча майстрам апавядання. Нельга не згадзіцца з наступнай думкай беларускага літаратуразнаўца Івана Разанава:

“Алесь Якімовіч ч заўсёды канкрэтны ў сваіх апавяданнях. Вось таму юныя чытачы знаходзяць у персанажах яго твораў знаёмыя ім рысы, а ў паводзінах і ўчынках герояў свае паводзіны і ўчынкі. Пісьменнік умее знайсці такія сітуацыі, у якіх найбольш поўна праяўляецца характар персанажа. У цэнтры апавядання “Санька” юны ўдзельнік рэвалюцыйных падзей. Аўтар дакладна падае падзеі ў гэтым творы, дае трапныя партрэтныя характарыстыкі персанажаў...

У цэнтры апавядання “Васількі” – эпізод з жыцця школьніка Віці, які на ўроку батанікі кі за карысную кветку. За гэтым знешне буднічным праявістым эпізодам ідзе паэтычны расказ хлопчыка пра сваё летняе падарожжа ў вёску, пра дапамогу дарослым у працы.

Асноўным творчым прыёмам А.Якімовіча з’яўляецца імкненне паставіць героя ў больш ці менш складаны абставіны, што дае магчымасць глыбей раскрыць рысы характара персанажа, аказаць яго ўнутраны свет”²

Шмат цікавых твораў стварыў Алесь Іванавіч у 1930-я гады. Спынімся на адным з іх – апавесці “Незвычайны мядзведзь”, напісанай у 1934 годзе. Галоўным героям гэтага твора з’яўляецца дзесяцігадовы школьнік Алёша Шабуневіч – самы смелы з усіх сваіх аднагодкаў. Ніхто не здзіўляўся, калі сустракаў яго ў бары ці ў кустах на сенажаці. Алёша быў нястомным даследчыкам ваколіц, таму што яго можна было сустрэць і сярод піянераў, якія дапамагаюць калгасу збіраць ураджай на калгасным полі, і ў кампаніі баязлівага і наіўнага сябра Грышкі.

Цікава паказваючы дзічыя гульні і забавы. Алесь Якімовіч акцэнтуюе ўвагу юнага чытача на тое, што хлопчыкаў вельмі вабіць да сябе прыгожы зялёны бор, які шуміць і спявае на розныя галасы. Героі “Незвычайнага мядзведзя” сустракаюць тут шмат цікавага: рыжую клапатлівую вавёрку, касавокага зайца, доўгахвостых дзятлаў, розных птушак, якія пырхаюць сярод галін.

У той жа час пісьменнік умела паказвае, што у гэтых прыгожых мясцінах рабіліся зусім непрывабныя справы, выкрыць якія дапамог Алёша Шабуневіч сваімі смелымі вандроўкамі. Ляснік Вышынскі, у мінулым белы афіцэр, затаіўся ў глухамані бору і арганізаваў банду з людзей, якія былі супраць новага жыцця. Бандыты шкодзілі калгасу, забівалі актывістаў,

¹ Якімовіч А. Аўтабіяграфія //Якімовіч А. Збор твораў у трох тамах. Том трэці. –Мінск -1980- с.471-472

² Разанаў І. Шчодрое сэрца пісьменніка //Якімовіч А. Збор твораў. Том першы Мінск - 1978. С.4

такіх, як бацька Алёшы, імкнуліся запалохаць людзей, для чаго выкарыстоўвалі розныя сродкі, нават чучала мядзведзя.

Добра ведаючы дзіцячую псіхалогію, імкненне падлеткаў разгадваць нейкія тайны, Алесь Іванавіч апавядае аб незвычайных, таямнічых рэчах і здарэннях: мядзведзі, начлезе Алёшы ў лесе, доме-склепе лесніка, куды трапляе хлопчык, аб яго нечаканым выратаванні.

Заслугоўвае ўвагі думка вядомага крытыка і літаратуразнаўцы Марыны Барсток, што аўтар аповесці з любоўю малюе вобраз Алёшы, імкнецца псіхалагічна абгрунтаваць яго паводзіны і ўчынкі, паказаць сур'ёзнае і дзіцячае ў яго характары.

Значны след у памяці А.Якімовіча на ўсё жыццё аставіла Вялікая Айчынная вайна. У эвакуацыі Алесь Іванавіч спачатку працаваў настаўнікам у адной з сярэдніх школ горада Чыстопаля (Татарская АССР), а потым – адказным сакратаром раённай газеты ў сяле Шаманаіха Казахскай ССР.

Менавіта адтуль у кастрычніку 1942 годзе Алесь Якімовіч накіравалі на курсы малодшых лейтэнантаў у г.Андыжан, а затым – у Туркменію, дзе фарміравалася стралковая брыгада. Спачатку Алесь Іванавіч прызначылі камандзірам стралковага ўзвода, а потым – камандзірам роты.

23 жніўня 1943 года ў баях за Харкаў Алесь Якімовіч быў цяжка паранены. Каля паўгода ён лячыўся. Письменнік выйшаў са шпіталю з абмежаванай годнасцю і таму больш на фронт не трапіў.

Алесь Іванавіч быў вельмі сціплым чалавекам. Яго сябра - пісьменнік Віталь Вітка адзначаў:

“Мала хто ў нашым асяроддзі, асаблі ва з маладзейшых. Ведаў, што гэты, зусім не ваяўнічы, ціхі і спакойны чалавек, можна прайшоў гарачае пекла вайны. Пачаўшы камандзірам стралковага ўзвода. Ён закончыў свой апошні бой камандзірам роты, будучы цяжка параненым”.

У 1954 годзе ў 15-гадовым узросце аўтар гэтых радкоў стаў актыўным краязнаўцам. Менавіта тады я прачытаў аповесць Алесь Якімовіча “Базылёў курган”, і яна захапіла, узрушыла мяне. З тых часоў прайшло амаль 60 гадоў, а я і цяпер памятаю эпіграф да гэтай аповесці – радок з паэмы Янкі Купалы “Курган”: “Курганы шмат чаго нам гавораць”. Між іншым, гэты эпіграф раскрываецца ўсім зместам аповесці.

У цэнтры аповесці “Базылёў курган” – юныя краязнаўцы, Менавіта яны – піянеры даведваюцца пра цікавую гісторыю старадаўняга кургана. Яшчэ і сёння памятаю, што значнае месца ў творы адведзена мастацкаму паказу мінулага нашай краіны.

Старанне і настойлівасць вясковых піянераў прынеслі свае вынікі. Ім становіцца вядомай сумная старадаўняя гісторыя, звязаная з мясцовай назвай “Базылёў курган”. Падлеткам удалося ўстанавіць, што гэты курган – магіла маленькага прыгоннага хлопчыка Базылька. Якога згубіла злая пані.

Беларускі літаратуразнаўца Марына Барсток трапна адзначыла:

“У аповесці Базылёў курган” створаны цікавыя вобразы вучняў, якія захапляюцца літаратурай, ведаюць на памяць шмат вершаў любімых паэтаў,

цікавяцца гісторыяй і вядуць вялікую кразнаўчую работу. У творы няма нічога надуманага, штучнага. З сімпатыяй малое пісьменнік вобраз настаўніка беларускай літаратуры Віктара Сяргеевіча, які выступае заадно са сваімі выхаванцамі ва ўсіх добрых і карысных справах, падтрымлівае любы цікавы пачын. Аўтар падкрэслівае такія рысы свайго героя, як інтэлігентнасць, тактоўнасць у адносінах да дзяцей і дарослых. Аповесць “Базылёў курган” узнікла на нацыянальнай глебе, мае цесную сувязь з пазнавальнымі творами”¹

Мне становіцца непрыемна, калі я чытаю спіс пісьменнікаў, якія пішуць творы на гістарычныя тэмы, і не бачу ў гэтым спісе Алеся Якімовіча.

У “Аўтабіяграфіі” А.Якімовіча ёсць такія радкі:

“Даўно мяне вабіць гісторыя. Яшчэ ў дзіцячыя гады я чуў ад старога селяніна Міхася – хадатая па судовых справах з князем Радзівілам: “Нам сервітут не разведзены!”. Што такое сервітут і як ён можа быць заведзены ці разведзены, я не ведаў. Затое я добра ведаў скарбовыя, як у нас казалі, паплавы – Корбушыху і Абадзец, якія межаваліся са слабаджаньскімі землямі. Нашы коні ці каровы часта заходзілі на гэтыя паплавы. Панскія стражнікі, як коршуны, наляталі ў такі час, займалі жывёлу і гналі ў двор. А мам дралі тры скуры за патраву. Некалі ж, як даводзіў стары Міхась, паплавы гэтыя былі сёлавым вабішчам. Сяляне мелі на іх такое ж права, як і князь. Потым, пасля скасавання прыгону, (саміх магнатаў радзівілаўскага роду ў нас, здаецца, ніхто і не бачыў) нешта перакруцілі ў зямельных планах і адабралі паплавы ў сялян. Пачалася зацятая барацьба за гэтыя паплавы - і судовая, і фізічная. І цягнулася яна аж да самага Кастрычніка.

Я пачаў пісаць аповесць “Канец сервітуту”. Але вытокі канфлікту аповесці павялі мяне далей у гісторыю. Вывучаючы эпоху прыгоннага права, у мяне ўзнікла задума асобнай аповесці аб прыгонным хлопчыку. Я адсунуў да часу сервітутныя справы і напісаў задуманую аповесць. Назваў яе “Адкуль ліха на свеце”...

Эпоха, пра якую мне хочацца расказаць сваім юным чытачам, вельмі драматычная. Толькі Кастрычніцкая рэвалюцыя развязала нарэшце векавыя канфлікты паміж сялянамі і панамі, знішчыла ўсялякія сервітуты і закончыла крываваю гісторыю Корбушыхі і Абадца...

Цяжэй было мне пісаць аповесць “Кастусь Каліноўскі”. Вобраз слаўтага Кастуся цікавіў мяне даўно. Хацелася глыбей пазнаць яго і расказаць пра тое, што я пазнаю сам, юным чытачам. Але ж перада мною была гара матэрыялаў – і архіўных, і гісторыка-літаратурных. І спрэчных, і бяспрэчных, Як да іх прыступіцца?

...І хоць аповесць напісана на строга дакументальнай аснове, у яе разам з Язэпам (Валовічам –Э.І.) трапілі і некаторыя аўтарскія персанажы з папярэдняй аповесці “Адкуль ліха” на свеце”²

¹ Барсток М.М. Алесь Якімовіч //Беларуская дзіцячая літаратура. Выд. другое, дапрацаванае і дапоўненае. Мінск, 1980. С.223.

² Якімовіч А. Збор твораў. Том трэці. Мінск, 1980. С.474-476

Аднойчы на сустрэчы з настаўнікамі школ Беларусі Алесь Якімовіч прызнаўся, што хацеў бы расказаць цяперашнім школьнікам пра жыццё іх аднагодкаў і жыцці беларускага народа ў далёкія часы, у далёкім мінулым. За тры гады да сваёй смерці ён ажыццявіў с ваю задуму-выдаў цыкл аповесцей (тэтралогію) “Адкуль ліха на свеце” (1963), “Канец сервітуту”(1968), “Кастусь Каліноўскі” (1971), “Цяжкі год” (1975).

Гэты цыкл аповесцей – маштабная мастацкая хроніка жыцця беларускай вёскі ад 50-х гадоў XIX стагоддзя па 1918 год.

Некаторыя літаратуразнаўцы называюць тэтралогію яшчэ “Галынаўскай хронікай”, таму што некаторыя падзеі і лёс асобных персанажаў твора, у прыватнасці Язэпа Валовіча і яго ўнука Петруся звязаны з вёскай Галынакай.

У аповесці “Адкуль ліха на свеце” Алесь Якімовіч апавядае пра лёс маленькага Язэпкі з вёскі Галынаўка, якога цівун Дракула сілком забірае ад бацькоў і прыводзіць у маентак пана Ясінскага. З гэтага часу і пачынаецца пакутлівага жыццё 10-гадовага дзіцяці.

На думку беларускіх крытыкаў, лепшымі старонкамі гэтай кнігі з’яўляюцца тыя, дзе пісьменнік перадае перажыванні маленькага Язэпкі, калі той назірае, як пан і яго найміты здзекуюцца з дваровых работнікаў і сялян Галынаўкі. Адарваны ад бацькоў і сяброў, хлопчык пачынае раздумваць над убачаным, пачутым, разуменчы, што звяршаецца несправядлівасць. Ён імкнецца знайсці выйсце са склаўшайся сітуацыі і нарэшце ўцякае з маёнтка і аказваецца у лагеры ўдзельнікаў паўстання.

Заслуга Якімовіча перш за ўсё ў тым, што ён раскрыў унутраны свет падлетка, паказаў працэс фарміравання яго светапогляду і жыццёвай пазіцыі. Карціна росту самасвядомасці героя, лічыць Іван Разанаў, намалювана ў аповесці на шырокім эпічным фоне, удумліва даследаваны характар рэформы 1861 года. Чытачам запамінаюцца вобразы работніцы Аўдолі, якая па-мацярынску ставіцца да Язэпкі, і пастуха, дзеда Міхаля, які адкрывае хлопчыку вочы на навакольныя з’явы жыцця, знаёміць з народнымі паданнямі пра адважных і смелых змагароў за шчасце і волю. Вельмі ваажна, што праўдзіва паказана беспраўнае жыццё сялян, выспяванне іх пратэсту супраць прыгнятальнікаў, што ўмела створаны паэтычныя малюнкi прыроды роднага краю.

Высокую ацэнку гэтаму твору дала літаратуразнаўца М.Б.Яфімава:

“А.Якімовіч выявіў багатую творчую фантазію, здольнасць дакладна ўдзявіць, нібы ўбачыць падзеі мінулага, узнавіць іх у запамінальных эпізодах праз шматлікія людскіяч лёсы. А.Якімовіч абапіраецца на фактычны матэрыял, прыводзіць урыўкі з гістарычных дакументаў, хронік, дае канкрэтныя назвы, даты. Галоўнае для яго – па-мастацку раскрыць душу народа, не растаптананую жахлівымі здзекамі і прыгнётам, душу жывую, акрылённую пошукамі справядлівасці, праўды.

Храналагічны ахоп падзей, адлюстраваных у тэтралогіі, надзвычай шырокі (1857-1918). Пісьменнік пазбягае апісальніцтва; тыпізуючы матэрыял, ён спыняецца на найбольш істотным, вызначальным, што

характарызуе свядомасць і паводзіны народных мас на пэўным гістарычным этапе....

Незадаволеныя царскім маніфестам сяляне бунтуюць, іх не палохаюць станава прыстаў са стражнікамі і нават салдаты на чале з самім генералам, якіх прыслалі ў Галынаўку для падаўлення сялянскага паўстання. Масавыя эпізоды ў аповесці ў аповесці “Адкуль ліха на свеце” атрымаліся пераканаўчымі. А.Якімовіч трапна ўключае ў іх пытанні, рэплікі, спрэчкі, ажыўленыя дыялогі. Для большай каларытнасці масавых сцэн аўтар выкарыстоўвае прыёмы тэатралізацыі падзей. Раздзелы аповесці “Адкуль ліха на свеце”, у якіх апісаны сялянскія сходкі, адкрытыя выступленні і бунты, вельмі цікавыя багаццем беларускай гутаркавай мовы”¹

Другой часткай тэатралогіі з’яўляецца (па змесце, а не па часу выхаду ў свет) аповесць “Кастусь Каліноўскі”.

Дапытлівы чытач можа задаць пытанне:

“Навошта сёння успамінаць пра галоўнага гнроя гэтай аповесці? Некаторыя даследчыкі ў часопісе “Беларуская думка” і іншых выданнях сёння пераасэнсоўваюць асобу і дзейнасць Кастуся Каліноўскага, паказваюць яго не так, як трактавалі раней, выступаюць за тое, каб не лічыць яго нацыянальным героям беларускага народа. Пагэтану кніга А.Якімовіча ўстарэла”.

Што можна адказаць такому чытачу?

Аповесць А.Якімовіча не устарэла, таму што яна пабудавана на архіўных дакументах, а з такой крыніцай цяжка спрачацца.

Беларускі літаратуразнаўца Іван Разанаў правільна канстатуе:

“Пісьменнік працяглы час працаваў над гэтай кнігай. Ён прарабіў велізарную працу па вывучэнню эпохі, звязанай з паўстаннем Кастуся Каліноўскага (больш дакладна – “з паўстаннем 1863-1864 гадоў” –Э.І.). выкарыстаў шматлікія архіўныя матэрыялы (аднойчы ў 1969 годзе аўтар гэтых радкоў быў сведкам такой работы). Не выпадкова таму гэтая аповесць, па ліку другая ў цыкле, убачыла свет пасля аповесці “Канец сервітуту”²

А вось што заўважыла М.Б.Яфімава:

“У аповесці сустракаюцца блізкія і знаёмыя кожнаму беларусу назвы – Гродна, Вільня, Сураж, Пружаны, Масты, Берастовічы і інш. Шырока выкарыстаны аўтарам архіўныя матэрыялы тых гадоў, успаміны і дзённікі ўдзельнікаў паўстання 1863 г., гістарычныя і літаратурныя крыніцы. У гэтай кнізе часцей, чым у першай, цытуюцца вытрымкі з загадаў, рапартаў, пратаколаў, інструкцый, данясенняў, падаюцца вытрымкі з “Мужыцкай праўды”, што, безумоўна спрыяе стварэнню выразнага гістарычнага фону.

Народ і тут паказаны ў дзеянні, некаторыя з сялян у аповесці “Кастусь Каліноўскі” ўжо не проста бунтары-адзіночкі, а паўстанцы, якія падпарадкоўваюцца законам і правілам паўстанцкага войску....

¹ Яфімава М.Б. Алесь Якімовіч // Беларуская дзіцячая літаратура : вучэбны дапам. Мінск, 2008. С.235-236

² Разанаў І. Шчодрае сэрца пісьменніка С.6

У аповесці “Кастусь Каліноўскі” правільна асэнсавана эпоха, якая папярэднічала паўстанню, і падзеі самога паўстання. А.Якімовічу няпроста было зрабіць гэта, бо існавалі розныя думкі і меркаванні гісторыкаў наконт гэтай гістарычнай падзеі. Але, зрабіўшы аналіз таго складанага і драматычнага часу, пісьменнік грунтоўна разабраўся ў характары паўстання.

Ствараючы вобраз Каліноўскага, А.Якімовіч звярнуўся да фактаў біяграфіі гэтага мужага змаганца. Чытачы даведваюцца пра вёску Мастаўляны, дзе нарадзіўся і жыў у гады дзяцінства Кастусь Каліноўскі, пра Якушаўку, куды потым пераехала іх сям’я, пра яго старэшага брата Віктара, які актыўна ўплываў на фарміраванне рэвалюцыйных поглядаў Кастуся, пра тое, як балюча крануў сэрца Кастуся Каліноўскага пакутны лёс прыгонных”¹

Не будзе перавялічэннем адзначыць, што дакументальная аповесць “Кастусь Каліноўскі” займае цэнтральнае месца ў тэатралогіі. Алесь Якімовіч наколькі магчыма і блізка да ісціны аб’ектыўна малюе складаную гістарычную абстаноўку таго часу, паказвае ўзаемаадносіны прадстаўнікоў розных груп і накірункаў, падае вобразы многіх гістарычных асоб, раскрывае іх ролю ў паўстанні. Безумоўна, што галоўная ўвага аддаецца галоўнаму герою аповесці Кастусю Каліноўскаму, які паказаны ў апошнія гады свайго жыцця – ад пачатку выдання газеты “Мужыцкая праўда” да трагічнай смерці ў сакавіку 1864 года, адзін з кіраўнікоў паўстання 1863-1864 гадоў на тэрыторыі Беларусі і Літвы Кастусь Каліноўскі, як і адзначаюць пераважная большасць гістарычных крыніц, паказан А.Якімовічам заўсёды ў гушчы паўстанцаў як іх арганізатар і кіраўнік, як добры і надзейны папличнік, як абаронца мужыка, як гарачы патрыёт сваёй бацькаўшчыны..

Побач з ім змагаюцца яго папличнікі і сябры: валерый Урублеўскі, Зыгмунт Серакоўскі, Браніслаў Шварц, Уладзіслаў Малахоўскі, Людвіг Звяждоўскі і іншыя. Асобай перадавых поглядаў паказаны ў творы і брат Кастуся – Віктар Каліноўскі.

Многім пісьменнікам не ўдаецца стварыць праўдзівыя вобразы адмоўных герояў- прадстаўнікоў варожага лагера. Чытач слаба верыць, што яны былі такія. Што датычыцца вобразаў прадстаўнікоў варожага лагера ў алюстраванні Алеся Іванавіча, то верыцца, што яны былі такімі на самой справе або вельмі падобныя, амаль такія – губернатар Галер, жандары Лелякоў і Лосеў, П.М.Мураўёў, якога называлі Мураўёвым-Віленскім або Мураўёвым-вешацелем.

Літаратуразнаўца Марына Барсток правільна звярнула ўвагу на тое, што ў гэтай аповесці А.Якімовіч паказвае, як бунтары-адзіночкі, трапіўшы ў войска Кастуся Каліноўскага, становяцца на шлях арганізаванай рэвалюцыйнай барацьбы. Гэта ляснік Саўка, дзядзька Рыгор, дзядзька Максім, юнакі Пятрок і Язэп. Аднак А.Якімовіч не ідэалізуе.

¹ Яфімава М.Б. Алесь Якімовіч // Беларуская дзіцячая літаратура : вучэбны дапам. Мінск, с.237-238

рэвалюцыйнасць сялянства і правільна адзначае, што да асноўнай масы паўстанцаў была характэрна нізкая палітычная свядомасць. Менавіта таму царскаму самадзяржаўю і ўдалося увесці іх у зман і з дапамогай рэгулярнага войска падавіць паўстанне 1863-1864 гадоў.

На вялікі жаль, многія крытыкі і літаратуразнаўцы, як раней, так і цяпер, часта ўжываюць памылковы выраз “паўстанне Кастуся Каліноўскага” Правільна будзе пісаць - “паўстанне 1863-1864 гадоў на тэрыторыі Беларусі і Літвы, адным з кіраўнікоў якога быў Кастусь Каліноўскі” або “К.Каліноўскі – адзін з кіраўнікоў паўстання 1863-1864 гадоў на тэрыторыі Беларусі”.

За ўдзел у паўстанні 1863-1864 гадоў Язэп Валовіч быў сасланы ў Сібір.

Пра яго далейшы лёс гаворыцца ў трэцяй кнізе тэтралогіі - у аповесці “Канец сервітуту”, якая заканчваецца падзеямі 1917 года. Письменнік перадае падзеі Першай сусветнай вайны, Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцый. Галоўны герой гэтага твора - унук Язэпа Валовіча – Пятрусь, які ўдзельнічае ў падзеях, што адбываюцца ў вёсцы Галынаўка.

Яшчэ да выхаду гэтага твора ў сваёй “Аўтабіяграфіі” А.Якімовіч прызнаецца:

“Асноўны герой аповесці “Канец сервітуту” – хлопчык Пятрусь, Ад яго імя і вядзецца расказ.. Будзе ў гэтым расказе і крыху маёй біяграфіі, бо як ні выдумляй, як ні абагульняй, а перад вачыма на першым плане ўсё ж паўстаюць жывыя факты і малюнкi”¹

Між іншым, у аповесці адсутнічае апісанне гістарычных падзей. Яны падаюцца пісьменнікам своеасабліва: праз размовы галынаўцаў, газетныя паведамленні, расказы пакалечаных на вайне людзей. праз іх клопаты і нягоды.

Вельмі трапна і папулярна ацаніў ў 1978 годзе гэты твор Іван Разанаў:

“Тэма аповесці сама па сабе не новая. Тагачасныя падзеі ды і лёс Петруся пры ўсёй непаўторнасці і самабытнасці нагадваюць лёс тысяч сялян, абуджаных рэвалюцыяй. Здавалася б, што можна яшчэ дадаць да таго, што сказана Я.Колас ам, Зм. Бядулем, сучаснымі пісьменнікамі. Аднак А.Якімовіч у “Канцы сервітуту” нікога з іх не паўтарыў, не збіўся на пратапаную папярэднікамі сцяжынку. Праўдзівасць апавядання, мастацкая пераканаўчасць пры ідэйна-эстэтычным асэнсаванні і ўзнаўленні падзей мінулага забяспечаны тым, што пісьменнік па-свойму глянуў на гэтыя падзеі. Вось чаму праз лёс сям’і Петруська Валовіча мы бачым не толькі жыццё вёскі Галынаўка, што на Міншчыне, але і жыццё сялян усёй тагачаснай Беларусі.

У крытыцы ў свой час адзначалася, што “Канец сервітуту” – твор аўтабіяграфічнага характару. Сапраўды, у аповесці заўважаюцца супадзенне

¹ Якімовіч А. Аўтабіяграфія. С.475

асобных дэталей біяграфіі аўтара з лёсам яе галоўнага героя. Аднак было б памылкова тлумачыць папулярнасць аповесці толькі значнасцю матэрыялу біяграфічнага характару і недаацэньваць мастацкія вартасці твора”.¹

У 1974 годзе за першыя тры кнігі гістарычнага цыкла – аповесці “Адкуль ліха на свеце”, “Канец сервітуту” і “Кастусь Каліноўскі” А.Якімовічу была прысуджана Дзяржаўная прэмія БССР імя Я.Коласа.

Беларускія школьнікі палюбілі героя аповесці “Канец сервітуту” і былі ў А.Якімовіча, ці сустрэнуцца яны ў яго новых творах з Петрусь Валовічам. Адказваючы на гэтае пытанне, Алесь Іванавіч сказаў:

“Мне і самому хацелася, каб такая сустрэча адбылася. Я доўга думаў. Як і дзе наладзіць яе. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі я паступіў у Вышэйшае пачатковае вучылішча. А чаму ж не мог зрабіць гэтага і мой герой Пятрусь Валовіч? І я паслаў свайго Петруся ў мястэчка на вучобу. Вышка, з якой цяпер ён глядзіць на свет, стала вышэйшай. А мне, як яго мастацкаму біёграфу, лягчэй было з гэтай вышкі маляваць яго вобраз. Так пісалася новая мая аповесць “Цяжкі год”.

Цяжкім названы 1918 год, бо гэта быў складаны час станаўлення ў Беларусі Савецкай улады, першы год, які праходзіў ва ўмовах нялёгкага змагання супраць нямецкіх акупантаў.

Аповесць “Цяжкі год” выйшла праз год пасля атрымання А.Якімовічам Дзяржаўнай прэміі Беларусі і за чатыры гады да яго смерці – у 1975 годзе..

Шмат месца ў гэтым творы адведзена дзейнасці партызан, падпольшчыкаў, мужных патрыётаў, якія распаўсюджваюць рэвалюцыйныя лістоўкі, адозвы, арганізуюць барацьбу за савецкую ўладу.

Пятрусь Валовіч намаляваны ў аповесці ў дзеянні. Глыбока паказаны працэс яго сталення, псіхалагічна матываваны ўчынкі.. А.Якімовіч імкнецца глядзець на падзеі Кастрычніцкай рэвалюцыі вачыма свайго героя.

У той час Алесь Іванавіч жыў у Маскве, дзе яго прызначылі старшым рэдактарам педагагічнай і дзіцячай літаратуры Дзяржаўнага выдавецтва БССР, а потым ў 1945 годзе - рэдактарам часопіса “Бярозка”.

Наладзіўшы выданне “Бярозкі”, Алесь Іванавіч- у 1948 годзе вярнуўся на рэдакцыйную працу ў Дзяржаўнае выдавецтва БССР (1948-1954). Аднак сувязі з часопісам не губляў, да апошняга актыўна супрацоўнічаў з ім, уваходзячы у склад рэдакцыйнай калегіі.

З 1955 па 1960-й год Алесь Якімовіч рацаваў літаратурным кансультантам Саюза пісьменнікаў Беларусі. Аб яго аўтарытэце сярод дзіцячых пісьменнікаў рэспублікі сведчыць той факт, што Алесь Іванавіч доўгі час узначальваў секцыю дзіцячай літаратуры Саюза пісьменнікаў БССР.

Беларускі пісьменнік, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі, адзін з землякоў Алеся Якімовіча Васіль Шырко свой нарыс-успамін пра яго

¹ Разанаў І. Шчодрое сэрца пісьменніка С.7

назваў вільмі лаканічна – “Казачнік”. Менавіта да канца свайго жыцця Алесь Іванавіч заставаўся пісьменнікам-казачнікам.

В.Шырко ўспамінаў:

“У Чурылаве нарадзіўся казачнік. А як вядома, казачнікі нараджаюцца не кожны дзень і, само сабой, не ў кожнай вёсцы...”

Каб запісаць усе казкі і гісторыі, якія ведае дзядзька Паўлюк, шмат часу трэба. Лепш, напэўна пайсці ў бібліятэку, хзаказаць кнігі Алеся Якімовіча “Бацькаў дар” (гераічныя і фантастычныя казкі). “Каток-залаты лабок (казкі пра жывёл), “Людзей слухай. А ой розум м ай (бытавыя казкі”. У гэтых кнігах можна прачытаць многае з таго, аб чым бае дзядзька. І не дзіўна, яны з Алесем Якімовічам аднагодкі, разам пасвілі кароў, аралі, касілі, хадзілі на вячоркі, слухалі ад дзядоў, бабулек, цыганоў, якія стаялі побач з вёскай свае буданы, адны і тыя ж казкі. І малапісьменны дзядзька Паўлюк (ён толь адну зіму хадзіў у школу), і Алесь Якімовіч кожны па свайму пераказвалі тыя казкі, дабаўляючы тое-сёе ад сябе”.¹

Успамінаючы сваё дзяцінства і юнацтва, Алесь Якімовіч прызнаўся:

“Помню, трапіла мне “Бава-каралевіч”, вершаваная казка. О, гэта была кніжка! Яе можна было чытаць і перачытваць хоць кожны дзень...”

Першы свой твор я паслаў у газету “Савецкая Беларусь”. Гэта была вершаваная казка пра тое, як у адной вёсцы папа выбіралі: цягнулі лапаць з абораю...Казка была доўгая, напісана. відаць не гладка і ў друк не трапіла”.

Талент Алеся Іванавіча як пісьменніка казачніка асабліва раскрыўся ў 1920-1930-я гады. Малады пісьменнік услед за сваім настаўнікам Якубам Коласам пачаў апрацоўваць беларускія народныя казкі, якія змяшчаліся ў часопісе “Беларускі піянер”.

Літаратуразнаўца Іван Разанаў вельмі кваліфікавана характарызаваў спадчыну А.Якімовіча як пісьменніка-казачніка. Ён пісаў:

“А.Якімовіч пачаў глыбока вивучаць казачны эпас свайго народа і быў уражаны багаццем беларускіх народных казак. У гэтых дыянтах фальклору пісьменніка захапіла вялікая інтэлектуальная і фізічная сіла простага чалавека. Яго гуманізм і глыбокая вера ў бесмяротнасць народа, багацце педагагічных думак. Гэта навяло А.Якімовіча на думку падпарадкаваць багатыя скарбы народа мэтам выхавання дзяцей. Пісьменнік пачаў творча шукаць метады і прыёмы апрацоўкі і перакладу народных казак. Ён творча выкарыстаў усё станоўчае, што было накоплена Цёткай і Я.Коласам у беларускай літаратуры, А.Пушкіным і А.Талстым – у рускай.

Цяпер можна сказаць, што шматгадовая напружаная дзейнасць А.Якімовіча ў 20-30-х гадах (XX стагоддзя – Э.І.) і пасляваенны час па апрацоўцы і мастацкаму перакладу народных казак увянчалася бліскучым поспехам: беларуская дзіцячая літаратура прыняла на ўзбраенне шмат беларускіх казак, а таксама зборнікі “Каток – залаты лабок” (1955) і “Бацькаў дар” (1957), “З рогу усяго многа” (1959). “Андрэй усіх

¹ Шырко В. Дарагія мае землякі. Кніга для вучняў. Мінск, 1991. С.72, 74

мудрэй”(1983) У гэтых зборніках змешчаны гераічныя, фантастычныя, антыпрыгонніцкія... і бытавыя беларускія народныя казкі.

Гаворачы аб творчым метадзе А.Якімовіча па мастацкай апрацоўцы і пераказу казак, трэба адзначыць, што пісьменнік разглядаў кожную казку як арыгінальны мастацкі твор...Але пры гэтым пісьменнік імкнуўся захаваць не толькі ідэйна-вобразную сістэму народнай казкі, але і яе каларыт. Не выпадкова таму казкі, апрацаваныя А.Якімовічам, вылучаюцца мастацкасцю і багаццем народнай паэтычнай стылістыкі”¹

Алесь Іванавіч ужо не ўяўляў сваёй творчасці, усяго свайго жыцця без народных казак, якія ўвесь час цікавілі і хвалявалі яго. І пісьменнік не скрываў сваіх думак:

“Даўно я зацікавіўся народнымі казкамі. Не раз чытаў іх, перачытваў. Шмат чуў казак некалі ў роднае вёсцы, асаблі ва ад цыганоў, якія пасля летніх вандровак спыняліся ў нашай вёсцы на зімоўку. У 1929 годзе я зрабіў другую ў гэтым жанры спробу – напісаў вершаваную казку па народных матывах – “Каваль Вярнідуб”. Панёс у выдавецтва. Рэдактар Цвікевіч паціснуў плячыма: “Казка? Хто гэта цяпер друкуе казкі?”. Прышлося чакаць, пакуль з казак знялі забарону: за казку заступілася Н.К.Крупская і Максім Горкі. Потым я закінуў гэты жанр. Вярнуўся да яго ізноў толькі пасля вайны...Казка-творчасць калектыўная. Кожны здольны казачнік узбагачаў казку, уносіў у яе і сваю долю...”

Народныя казкі, якія я апрацаваў для дзяцей, склалі тры зборнікі: “Каток-залаты лабок”(казкі пра жывёл), “Бацькаў дар (гераічныя і фантастычныя казкі) і “Людзей слухай, а свой розум май”(бытавыя казкі). Для гэтых зборнікаў мною выбраны з багатай культурнай спадчыны нашых дзядоў і прадзедаў найбольш цікавыя і дасканалыя варыянты. Адны з іх дапоўнены іншымі варыянтамі і апрацаваны літаратурна, іншыя – пераказаны мною. Я такім чынам станавіўся ў некаторай ступені як бы сааўтарам невядомых нам казачнікаў з народа. Казкі гэтыя шырока друкуюцца ў нас у рэспубліцы, і перакладаюцца на іншыя мовы. Яны – залаты фонд нашай народнай класікі”.²

Добра вядомая казка ў вершах Алесь Якімовіча “Каваль Вярнідуб” асобным выданнем выйшла 1936 годзе, хоць была напісана ў 1929 годзе, тады ж друкавалася ў часопісе “Беларускі піянер”. Пасля яе выхаду юныя чытачы пачалі ўспрымаць яе аўтара як псьменніка-казачніка.

Аўтар гэтых радкоў прачытаў гэту казку, будучы вучнем чацвертага класа. Памятаю, тады мяне ўзрушыла дзіўнае выратаванне каваля Вярнідуба ў маленстве ад цара-людоеда, пераўтварэнне яго ў змагара за лепшую долю простых людзей, смеласць, якая праявілася ў барацьбе з самаўладствам. Надоўга запомніўся адказ Вярнідуба на прапанову пакарыцца сіле і ўладзе:

“ Няма сілы такой

¹ Разанаў І.І. Казка ў беларускай дзіцячай літаратуры. Мінск, 1962. С.97-98
² Якімовіч А. Аўтабіяграфія. С.474, 476-477

Каб скарыўся я ёй!
А жыццё ў барацьбе
Я здабуду сабе.
Лепш у чэсным баю
Галаву я сваю,
Ведай, маці, складу,
Чым на ганьбу пайду!”
І яшчэ мне запомніліся наступныя радкі
“А цяпер усяму народу
Абвяшчаю я свабоду!
Будзем самі,
Будзем самі
Над сабой
Гаспадарамі” :

У літаратуразнаўцы Марыны Барсток былі ўсе падставы для такой высновы:

“Паводле жанру гэта хутчэй вершаваная аповесць для дзяцей, бо ў ёй вельмі моцны апавядальны элемент. Гэтая казка сацыяльная па зместу, востра канфліктная. У ёй паказана барацьба народнага героя супраць прыгнёту і здзекаў над простымі людзьмі. Творца выкарыстаўшы матывы і сюжэты многіх беларускіх і ў першую чаргу казкі “Каваль” з вядомага зборніка А.Сержпутоўскага, аўтар сцвярджае сілу, мудрасць і чалавечнасць народных заступнікаў – волатаў-асілкаў, актыўных змагароў супраць паноў і цара.

Асноўны персанаж твора каваль Вярнідуб – тыповы герой беларускіх народных казак аб асілках...

Герой здзяйсняе шмат добрых спраў: забівае Салаўя-разбойніка, выратаўвае працпавітую пчолку ад павука-крывасмока і нарэшце перамагае ў няроўнай бітве царскае войска. знішчае цара і яго свету”...

Твор напісаны тым жа лёгкім вершам і памерам, што казка “Канёк-гарбунок” П.Яршова”¹

Высока ацэньвае гэты твор і беларускі літаратуразнаўца М.Б.Яфімава, якая падкрэслівае:

“Каваль Вярнідуб” – першая літаратурная казка А.Якімовіча; у яе сюжэце выкарыстаны матывы некалькіх беларускіх чарадзейных казак: пра волатаў-асілкаў – заступнікаў прыгнечаных, пакрыўджаных. Кантамінуючы гэтыя матывы, шчодро ўзбагачаючы казку новымі эпізодамі, дэталямі, А.Якімовіч з майстэрствам захаваў асноўныя асаблівасці, галоўныя кампаненты беларускай народнай чарадзейнай казкі: тут таксама рэзка размежаваны сацыяльна процілеглыя, непрымірымыя станы дабра і зла. У барацьбе паміж імі, як заўсёды ў казках, перамагаюць дабро, справядлівасць.

¹ Барсток М.М. Алесь Якімовіч //Беларуская дзіцячая літаратура, С.215-216

...Таму так добразычліва, светла і нярэдка ўзвышана прадстаўлены спагады высокародства, самаадданасці, і прадстаўлены ён найперш вобразамі асілка, народнага заступніка Вярнідуба і яго маці....

У вобразе Вярнідуба спалучана казачнае і рэальнае, мы пераконваемся ў тым, як добра ён выхаваны, як умее прывеціць, падтрымаць чалавека, пакланіцца добрым людзям, аднак ніколі нікому не дазволіў Вярнідуб прынізіць сяб е нішто не магло яго запалохаць, ён заўсёды быў гатовы ўступіць у барацьбу са злом....

Казка “Каваль Вярнідуб” пацвердзіла, што А.Якімовіч ведае глыбінныя пласты народнай мовы, тонка адчувае характэрную рытміку фальклорных твораў”. Тут шмат не толькі афарыстычна адточаных, трапных, запамінальных народных прыказак і прымавак, а і аўтарскіх выслоўяў, параўнанняў: “Няма сілы такой, каб скарыўся я ёй”; “Нібы востраю касою, стаў касіць каваль мятлюю”; “Атрымаўшы перамогу, зноў збіраецца ў дарогу”; “проста воч не зводзіць маці з дарагога ёй дзіцяці”; “Цераз месяц, як грыбы, выварочваў ён дубы” і інш.

Казка “Каваль Вярнідуб” адкрывае дзецям прыгажосць народных вобразаў, далучае іх да скарбаў роднага слова, актывізуе у юных чытачоў дух актыўнасці, выходзіць у іх высокамаральнае разуменне ідэалаў дабрывы, прыгажосці, чалавечнасці, адданасці свайму народу”¹

Другім выдатным творам Алесь Якімовіча для дзяцей з’яўляецца “Казка пра смелага вожыка” (1937), якая напісана прозай, аднак у ёй ёсць непадробная паэзія:

“Сядзіць Зайка Шарачок пад зялёнай ёлачкай і горка плача. Лапкамі буйныя слёзы выціпае. А слёзы так і сыплюцца, як град, так і сыплюцца. Моцна, відаць, ужаліўся Зайка”.

У цэнтры гэтай казкі знаходзяцца эпізоды з жыцця жывёл. Аднак пад іх маскай лёгка нагадаць людзей з пэўнымі характарамі.

Фабула казкі даволі простая. Зайка Шарачок ужаліўся на сваё жыццё і вырашыў пакончыць самагубствам – утапіцца. Крыўда была ў тым, што Вожык пакачаўся на канюшыне, якой ласавалася Заяц. Лісіца вырашыла дапамагчы Зайку і правучыць вожыка. Але нягледзячы на сваю маленькую сілу, Вожык аказаўся разумным, спрытным і падрыхтаваным да абароны. З ім нічога не змаглі зрабіць не толькі Лісіца, Воўк. Але нават і мядзведзь. Нарэшце ўсе звяры згуртаваліся і хацелі разам перамагчы смелага Вожыка. Падышоўшы да палянкі, яны ўбачылі незвычайны выпадак: Вожык душыў страшэнную атрутную змяю. Гэты ўчынак Вожыка зрабіў моцнае ўражанне на звяроў і канчаткова замацаваў за ім славу смелага і дужага ваякі.

Апошні абзац казкі носіць элемент інтрыгі:

“З таго часу ўсе яны баяцца Вожыка і не чапаюць яго. Толькі адна Лісіца Хітрыца прыдумала спосаб, каб Ваожыка перамагчы, але нікому пра яго не сказала. Ды і самой ёй не заўсёды гэты спосаб удаецца”.

¹ Барсток М.М. Алесь Якімовіч //Беларуская дзіцячая літаратура, С.226-229

М.Б.Яфімава лічыць, што асабліваць “Казкі пра смелага вожыка” – у багацці дыялогаў, натуральнасці інтанацый, дынамічнасці. Праз нескладаны, займальны сюжэт дзецям перадаецца думка аб тым, што трэба ўмець пераадолюваць палахлі васць, бо нават дужыя, калі яны баяцца, становяцца смешнымі і бездапаможнымі. Добра ўлічана, што гэтая казка адрасавана дзецям малодшага ўзросту.

На мой погляд, Алесю Іванавічу асабліва ўдаліся эпізоды, дзе даецца змаганне смелага вожыка з дужымі звярамі. Цікава, што вобраз смелага Вожыка, створаны Якімовічам на аснове яго багатай фантазіі, выдумкі, не супрацьстаіць жыццёвай праўдзе. Менавіта вобразам смелага Вожыка пісьменнік-казачнік быццам адзначае: пераможцам можа быць не толькі той, хто дужэйшы фізічна, а той, хто мае больш розуму, багаты інтэлект, разважлівасць і кемлівасць, Прычым народ станоўча ацэньвае спалучэнне інтэлекта і фізічнай сілы, аднак аддае перавагу інтэлекту. Менавіта такая думка і знаходзіць сваё ажыццяўленне ў “Казцы пра смелага вожыка”.

Нельга не згадзіцца з думкай І.Разанава, што “Казка пра смелага вожыка” высмейвае ныцікаў, песімістаў, палахліўцаў, якія пасуюць перад цяжкасцямі і спадзяюцца толькі на сілу іншых. У творы высмейваецца ганарлівы Заяц, які мае больш шансаў для перамогі, чым вожык, аднак не здольны пастаяць за сваю годнасць. Дзецям падабаецца адвага Вожыка, які не скарыўся драпежнікам. Казка мае вялікае выхаваўчае значэнне. Яна падтрымлівае ў маленькіх вясёлы настрой, прымушае іх захапляцца смеласцю, шчырасцю, жыццярадаснасцю народнага героя. Нягледзячы тое, што “Казка пра смелага вожыка” напісана А.Якімовічатам тры чвэрці стагоддзя таму назад, яна і сёння па-сапраўднаму хвалюе дзяцей, таму што з’яўляецца высокамастацкім і эмацыянальным творам.

Аналіз тэксту гэтай казкі дазваляе зрабіць выснову, што сімпатыі Алеся Іванавіча на баку Вожыка не толькі таму, што ён смелы і кемлівы, а таму, што вожык абараняе ўсімі сродкамі сваю годнасць і свабоду ад крыўдзіцеляў.

Беларускім школьнікам, асабліва малодшага ўзросту, даўно палюбіліся казкі Алеся Якімовіча “Першае яечка”, “Браты Лазоўскія”, “Лянота”, “Байка пра казла”, “Мудры асілак”, “Казка-Праўда”, “Чырвоная зорка”, не гаворачы ўжо пра іншыя.

У размове з настаўніцай беларускай літаратуры адной з вясковых школ аб творчасці А.Якімовіча, я спытаў:

“У чым, на ваш погляд, сакрэт папулярнасці ў дзяцей вершаваных казак Алеся Іванавіча “Вераб’ёвы госці”, “Байка пра казла”, а таксама праязных – “Першае яечка”, “Браты Лазоўскія”, “Лянота” і іншых?”

Яна адказала так:

“Па-першае, тое, што яны напісаны на традыцыйных фальклорных матывах.

Па другое, яны напісаны проста, папулярнай, добра зразумелай дзецям мовай.

Па-трэцяе, у іх шмат жыццёвай праўды і творчай фантазіі”.

Аўтары літаратуразнаўчых работ аб жыцці і творчасці Алеся Якімовіча, на вялікі жаль, забываюць адзначыць, што, нягледзячы на тое, што ў яго не было навуковай ступені, пісьменнік быў удумлівым, таленавітым літаратуразнаўцам. Аб гэтым сведчаць яго артыкулы па пытаннях тэорыі і практыкі беларускай літаратуры: “Праблемы сучаснай дзіцячай літаратуры” (1931), “Становішча беларускай дзіцячай літаратуры”(1934), “Больш увагі літаратуры для дзяцей”(1950) , “Белорусская детская литература»(М.-Л., 1953), “Дзіцячай літаратуры-зялёную вуліцу”і “Абавязак нашых пісьменнікаў”(1954), “Размова пра дзіцячую літаратуру”(1956), “Маладая літаратура”(1958), “Галоўная праблема – якасць”(1965), “Суровая праўда і крылатая фантазія”(1973,1975).

Пра сувязі А.Якімовіча і беларускай педагогікі вельмі добра напісала М.Б.Яфімава:

“Цікавілі А.Якімовіча праблемы школы, школьнага навучання і выхавання. Усе гады сваёй дзейнасці ён меў непасрэднае дачыненне да педагогікі, часта сустракаўся з настаўнікамі і вучнямі; на пісьменніцкіх з’ездах, пленумах, настаўніцкіх канферэнцыях, гаварыў пра школу, узнімаў праблему якасці школьных падручнікаў, хрэстаматый. Быў аўтарам падручніка для другога класа “Роднае слова”, які выйшаў з друку ў 1932 г. і выдаваўся потым на працягу 30 гадоў, прыняў А.Якімовіч удзел у складанні хрэстаматыі для 2-га класа. У 1948 г. напісаў першую ў Беларусі займальную вершаваную азбуку “Слухай- запамінай”(у афіцыйных выданнях, у тым ліку ў энцыклапедыях гэта азбука называецца так: “Слухай-запамінай. Азбука ўдвершах і малюнках” – Э.І.), разлічаную на тое, каб выклікаць у дзяцей цікавасць да вывучэння беларускай мовы, дапамагчы ім адчуць яе мілагучнасць, вобразнасць. Уключаныя ў гэтую азбуку элеменны гульні дапамагаюць дзецям лепш запомніць алфавіт, спрыяюць развіццю ў іх навыкаў дыкцыйнай выразнасці, эмацыйнага ўспрыняцця тэкстаў”.¹

Асобая тэма творчасці Алеся Якімовіча – гэта “А.Якімовіч як перакладчык”, перакладчык талевіты і дасканалы. У перакладах гэтага чалавека беларускае слова зайграла і закрасавала, пацвярджаючы свае вялікія магчымасці. Менавіта з імем Алеся Іванавіча Якімовіча звязаны пераклады казак Х.-К. Андэрсена, А.С. Пушкіна, казкі П.П.Яршова “Канёк-гарбунок”, Дз.Маміна-Сібірака, байкі І.А.Крылова, твораў для дзяцей Л.М.Талстога, А.П.Чэхава, І.С.Тургенева, У.У.Маякоўскага, К.І.Чукоўскага, С.Я.Маршака, С.Міхалкова, В.В.Біянкі, А.П.ГайдарА, Л.Касіля. А.Л.Барто, М.М.Носава, асобных твораў Дж.Лондана, Гі дэ Мапасана, М.А.Някрасава, М.Горкага, І.Франка, М.Рыльскага, П.Тычыны, М.Забіла, Л.Квітко, В.Саянава, А.Пракоф’ева..

Беларускія кампазітары А.Багатыроў і Н.Сакалоўскі напісалі песні на вершы А.Якімовіча.

¹ Барсток М.М. Алесь Якімовіч //Беларуская дзіцячая літаратура, С.221

Радзіма дастойна ацаніла творчасць Алеся Іванавіча. Акрамя ганаровага звання “Заслужаны дзеяч культуры Беларусі” і Дзяржаўнай прэміі Беларусі імя Якуба коласа ён быў узнагароджаны двума ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга і многімі медалямі.

Алеся Якімовіча не стала 15 студзеня 1979 года. Роўна два дні ён не дажыў да свайго 75-годдзя. Пісьменнік пахаваны ў Мінску на Ўсходніх могілках.

Вядомы беларускі празаік, заслужаны дзеяч культуры Беларусі, былы рэдактар часопіса “Вожык”, былы галоўны рэдактар часопіса “Полымя” Павел Кавалёў у жалобную гадзіну развітання з Алесем Іванавічам сказаў:

“Алесь Якімовіч, як і незабыўны Янка Маўр – гэта люстра нашай дзіцячай літаратуры, шматттомная бібліятэка твораў, у якіх багатая гісторыя і цудоўная сучаснасць нашага жыцця. Алесь Якімовіч пісаў па-мастацку і праўдзіва, проста і даходліва, так, як гэта ўмеў ён”.

Таленавіты беларускі паэт, заслужаны дзеяч культуры Беларусі Васіль Вітка ў размове з літаратуразнаўцам М.Б.Яфімавай аб жыцці і дзейнасці Алеся Якімовіча адзначыў:

“Хораша прайшоў ён свой шлях у жыцці і літаратуры, знешне нідзе нічым не выдзяляючыся, гвалтам не лезучы наверх. Сціпла і непрыкметна рабіў ён сваю справу заўсёды і ўсюды на высокаму абав'язку свайго прызначэння”.

Імем пісьменніка А.І.Якімовіча названа Зенькавіцкая сярэдняя школа Уздзенская раёна Мінскай вобласці.

Пераважная большасць твораў Алеся Якімовіча вытрымала выпрабаванне часам. Яго кнігі не старэюць з гадамі. Разумны і шчыры сябар дзяцей, як называлі яго настаўнікі і работнікі бібліятэк, знайшоў шлях да іх сэрцаў, а яго творы былі і застаюцца настольнымі для многіх беларускіх школьнікаў.

Пагэтану нельга не згадзіцца з наступнымі радкамі беларускага літаратурзнаўцы М.Б.Яфімавай:

“Чым больш заглыбляешся ў творчую спадчыну А.Якімовіча, тым выразней адчуваеш. Як многа зрабіў гэты натхнёны мастак слова не толькі для беларускай дзіцячай літаратуры, а і для ўсёй нашай нацыянальнай культуры, асветы. Ён актыўна спрыяў і спрыяе таму, каб новыя пакаленні дзяцей Беларусі раслі гуманістамі, прыхільнікамі міру і справядлівасці ў свеце, каб яны не адрываліся ад духоўнага вопыту, традыцый і звычаяў свайго народа, даражылі бацькаўшчынай, ведалі яе гісторыю, любілі і ганарыліся роднай мовай”.¹

Эмануіл Рыгоравіч Іофе, прафесар БДПУ імя М.Танка, доктар гістарычных навук

220005, г.Мінск, пр.Незалежнасці, 39-90. Т.2-84-83-79 (х.)

¹ Барсток М.М. Алесь Якімовіч //Беларуская дзіцячая літаратура, С. 241-242